

УДК 37.013.42

СТУПІНЬ НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НАРКОЗАЛЕЖНИХ ОСІБ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Чернецька Ю.І.

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

У статті представлено огляд сучасної наукової літератури з проблеми ресоціалізації наркозалежних осіб у психолого-педагогічному контексті. Виявлено провідні напрями наукових досліджень у галузі психології, до яких належать: загальні питання надання психологічної допомоги наркозалежним, зміст, форми і методи такої допомоги; вивчення психологічних характеристик осіб із залежністю, особливостей і поведінки співзалежних членів їх родин; особливості психопрофілактичної роботи; психологічна корекція, реабілітація і ресоціалізація наркозалежних осіб. Педагогічні дослідження проаналізовані у напрямі розробки педагогічних основ профілактики негативних соціальних явищ серед дітей і підлітків у соціальному середовищі.

Ключові слова: ресоціалізація, профілактика, наркозалежність, реабілітація, спів залежність.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми ресоціалізації наркозалежних осіб сьогодні не викликає сумніву, оскільки нині у наукових колах виявляється суперечність між необхідністю екстраполяції наукового терміну «ресоціалізація наркозалежної особи» як важливої наукової категорії для створення обґрунтованої концепції психолого-педагогічної і соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації, і відсутністю ґрунтовних теоретичних та методичних доробок для реалізації цієї концепції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сформулювати об'єктивне уявлення про ступінь наукової розробки проблеми ресоціалізації наркозалежних осіб допоможе аналіз наукових і науково-методичних праць психологів А. Айвазової, С. Березіна, Е. Брюн, Ю. Власової, А. Цветкова, І. Кіліної, С. Кулікової, І. Кутянової, І. Лисенко, К. Мілютіної, К. Фалковски, П. Шабанова, О. Штакельберг і психотерапевтів С. Ваїсова, Н. Дмитрієвої, С. Зайцева, В. Москаленко, М. Яковлевої та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналізуючи наведені джерела, ми зробили спробу умовно їх класифікувати за висвітленням таких проблем: 1) загальні питання надання психологічної допомоги наркозалежним, зміст, форми і методи такої допомоги; 2) вивчення психологічних характеристик осіб із залежністю, особливостей і поведінки співзалежних членів їх родин; 3) особливості психопрофілактичної роботи; 4) психологічна корекція, реабілітація і ресоціалізація наркозалежних осіб. Вважаємо, що у науці сьогодні бракує узагальнюючого дослідження щодо ресоціалізації наркозалежних осіб.

Метою статті є аналіз психолого-педагогічних досліджень і виявлення рівня наукової розробки проблеми ресоціалізації наркозалежних осіб.

Виклад основного матеріалу. В арсеналі психологів уже накопичено декілька фундаментальних робіт, які складають основу психологічної роботи з наркозалежними. Так, у дисертаційному дослідженні І. Кутянової «Ресоціалізація наркозалежних: соціально-психологічний аспект» [7], було вивчено індивідуальні, соціально-психологічні, соціальні (культурні) аспекти, пов'язані з ресоціалізацією наркозалежних. До них відносяться: дослідження загальнопсихологічних і соціально-психологічних характеристик, динаміка змін соціально-психологічних проблем наркозалежних у ході ремісії; трансформація їх соціальної та особистісної ідентичності; аналіз широти поля соціальної взаємодії та його структури; зміна рівня стигматизації наркозалежних; структури значущих відно-

син; аналіз впливу релігійного аспекту на ресоціалізацію наркозалежних.

У докторському дослідженні І. Лисенко «Динаміка і корекція патопсихологічних симптомокомплексів у осіб, залежних від алкоголю та наркотиків» авторка дійшла висновку, що для повноцінної ресоціалізації наркозалежних необхідно здійснювати корекцію патопсихологічних симптомокомплексів, які виникли внаслідок формування наркозалежності, оскільки вони утруднюють соціальну адаптацію хворого, призводять до постійного внутрішньоособистісного і міжособистісного конфлікту, що, в свою чергу, сприяє поверненню зловживання як способу ілюзорного вирішення конфлікту [8]. І. Лисенко також зазначає, що розробка ефективних психокорекційних програм, спрямованих на подолання наркотичної залежності, сприятиме одужанню та реадaptaції хворих на наркоманію у суспільстві. Зазначимо, що психофізіологічні аспекти розвитку наркозалежних у період їх ресоціалізації, але не в такому повному обсязі, як у попередніх працях досліджував у пілотному психологічному дослідженні В. Кульчицький [6].

До джерел, які становлять основу психологічної і психотерапевтичної роботи з наркозалежними, в яких відображається зміст, форми і методи такої роботи слід віднести праці А. Айвазова. Вивчення психологічних чинників виникнення наркоманії з метою своєчасного їх подолання присвячене дослідження О. Кривоногової [5]. Автором визначено значущість об'єктивних мікросоціальних чинників і суб'єктивних індивідуально-біологічних, індивідуально-психологічних і особистісно-психологічних факторів в виникненні наркозалежності в підлітковому віці. Виявлено причинно-наслідкові зв'язки опійної наркоманії з особливостями особистості та поведінки підлітків. Г. Старшенбаумом досліджено основи діагностики і терапії залежної поведінки, аналізуються причини, що призводять людину до залежності, а також розглядаються проблеми взаємовідносин залежних особистостей з іншими людьми. Особливого значення під час соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних, на наш погляд, мають питання, присвячені вивченню психологічних характеристик осіб із залежністю, особливостей і поведінки співзалежних членів їх родин. Так, різноманітним аспектам даного напрямку належать праці, присвячені особистісним характеристикам наркозалежних підлітків, наприклад, І. Кіліної (особливості ціннісно-змістових орієнтацій особистості підлітків), С. Кулікової (реакції емансипації у підлітків із наркозалежністю), Л. Щербіної (посилення мотивації самозміни при наркоманії);

Є. Мілютіна звертає увагу на особливості життєвих диспозицій, емоційно-вольової регуляції залежних осіб, Ю. Власова вивчала динаміку психологічних захисних механізмів у наркозалежних після їх звільнення з пенітенціарних закладів.

Психологи П. Андрух, С. Березін, М. Бітті, І. Гусев, Л. Зоріна, Г. Клауд, В. Москаленко, С. Зайцев, А. Кляпець, О. Коцар, О. Савчук, М. Жидко також наголошують на врахуванні при наданні психологічної допомоги особливостей найближчого соціального оточення, а саме вивченні явища співзалежності як стану, що виникає у членів сім'ї хворого на наркоманією або з іншими залежностями (алкогольною, ігровою, трудовою, харчовою тощо). Цей стан супроводжується порушеннями внутрішньо-сімейних зв'язків, а також розладами внутрішньої структури особистості. На думку психолога І. Гусева, співзалежність – це цілісна модифікація поведінки і свідомості, зумовлена присутністю в контексті з індивідом залежного суб'єкта [3].

Проведені психологами і психотерапевтами П. Андрухом (вивчення особливостей стосунків сімейної співзалежності для розробки основ психокорекційної роботи), В. Москаленко, С. Зайцевим (методичні рекомендації для співзалежних), дослідження, що стосувались різноманітних аспектів взаємодії членів співзалежної родини, виявили неадекватне відношення до хвороби самих хворих та безпосередньо їх найближчого оточення, що підтвердило наявність особливих стосунків у таких родинах, деформацію особистісних характеристик спізалежних осіб та необхідність психокорекційної і соціально-педагогічної роботи з усіма членами родини.

Окремі аспекти гендерної спрямованості досліджено М. Жидко (особистісні чинники формування відносин подружньої співзалежності у чоловіків) М. Куницею (психологічні аспекти допомоги спізалежній особі з деструктивної сім'ї), І. Гусевим, (психологічні засоби корекції співзалежності у жінок) О. Кляпець (вивчення шлюбної залежності як чинника емоційного вигорання), А. Коцар (особливості психосексуального розвитку жінок, які є спізалежними), О. Савчук (соціально-психологічна корекція стану спізалежних жінок, які зазнали насильства в сім'ї), С. Фролової (психологічні чинники і динаміка формування міжособистісної залежності у жінок) та ін.

Велика кількість психологічної літератури присвячена особливостям психопрофілактичної роботи з наркозалежними, серед якої варто відзначити роботи Н. Сироти щодо розробки і обґрунтування когнітивно-поведінкової моделі профілактики рецидиву при наркоманії, В. Сосніна щодо сучасних тенденцій профілактики вживання наркотиків, Н. Каспрік, яка вивчала психологічні засоби діагностики та профілактики схильності до наркотичної залежності в учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Комплексний і міждисциплінарний процес ресоціалізації представлений у психологічній літературі в основному через вивчення супутніх і невід'ємних для ресоціалізації процесів корекції і реабілітації наркозалежних осіб. При цьому психологи наголошують на таких етапах ресоціалізації: дезадаптація (втрата та не сформованість соціально значущих якостей), індивідуалізація (прояв власних поглядів, бажань, очікувань, настанов щодо соціуму), реабілітація (система соціально-психологічних заходів, спрямована на відновлення втрачених соціальних зв'язків, соціального статусу), інтеграція (налагодження нормальних відносин у соціумі), соціальна адаптація (засвоєння і виконання нової соціальної ролі).

Різноманітні аспекти психокорекційної роботи досліджено у наукових працях Г. Неверової (роль особистісних ресурсів у реабілітації наркоманії)

С. Томілової (вивчення психолого-педагогічного аспекту корекції самосвідомості підлітків-наркоманів), М. Яковлевої (особливості психокорекції при співзалежності). Питання реабілітаційної роботи з наркозалежними стали предметом уваги дослідників А. Пілічева (духовний аспект реабілітаційної роботи з наркозалежними), П. Шабанова і О. Штакельберга (теоретико-методичні основи реабілітації наркоманії) та ін.

Отже, проаналізований нами напрям психологічних досліджень є вагомим підґрунтям для розробки психологічної основи системи соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних осіб, оскільки сучасна психологія виходить переважно з питань надання психологічної допомоги наркозалежним, вивчаючи зміст, форми і методи такої допомоги; наголошує на необхідності врахування психологічних характеристик осіб із залежністю, особливостей і поведінки співзалежних членів їх родин; виділяє особливості психопрофілактичної роботи; здійснює психологічну корекцію і реабілітацію наркозалежних осіб.

Переходячи до розгляду педагогічного аспекту проблеми ресоціалізації, зазначимо, що в основному погляди на суть досліджуваної категорії формувалися в межах профілактичного напрямку, оскільки сам процес повернення особистості в соціум радше стосується більш дорослих осіб, коли вже відбулися процеси десоціалізації і деформації ціннісної структури особистості. Отже, представлений нижче огляд літератури стосується в основному розробки психолого-педагогічних основ профілактики негативних соціальних явищ серед дітей і підлітків у соціальному середовищі.

У розвиток сучасних педагогічних ідей, присвячених різноманітним питанням подолання наркозалежності серед дітей та молоді значний внесок зробили В. Беспалько, В. Байкова, С. Белогуров, З. Коробкіна, В. Максимова, Н. Нагорна, А. Ройzman, О. Сорочинська, В. Гоголева, А. Мысько, В. Долгий, Д. Єнікеева, Л. Ніколаєва, Д. Колесов, Н. Сирота, В. Ялтонский, І. Хажиліна, Н. Відерман та ін. До найвагоміших робіт сьогодення можна віднести праці В. Беспалька і А. Нагорної «Профілактика наркоманії серед підлітків», «Профілактика опійної наркоманії серед учнів навчальних закладів, в яких проаналізовано сучасний стан проблеми наркоманії в Україні та країнах СНД, наведено загальні характеристики наркоманії та токсикоманії, основних наркотичних та психоактивних речовин. Автори дослідили питання симптоматики найбільш розповсюджених отруєнь (передозувань) психоактивними речовинами, визначили основні чинники дитячої та підліткової наркотизації, напрямки профілактики наркоманії і токсикоманії серед дітей та підлітків, представили перелік законодавчих та нормативних актів України стосовно забезпечення умов здорового способу життя населення [2, 5].

У монографії А. Нагорної і В. Беспалька «Наркоманія: адаптація молоді до праці та життя» розглянуто проблему наркоманії серед молоді та питання її адаптації в сучасному суспільстві, висвітлено механізми адаптації та дезадаптації наркозалежних осіб. Проаналізовано роль мотиваційних, соціальних, біологічно-конституційних, спадкових чинників у формуванні та перебігу наркотичної залежності людини. Описано профілактичні технології запобігання дитячій та підлітковій дезадаптації, а також їх адиктивній поведінці [10].

У навчальному посібнику З. Коробкіної і В. Попова «Профілактика наркотичної залежності у дітей і молоді» подано всебічний аналіз причин споживання дітьми та молоддю алкоголю, наркотиків, тютюну та інших психоактивних речовин, проаналізовано основні шляхи подолання цього негативного соціального явища. Найбільшу увагу приділено антинаркотичній освіті дітей і молоді в освітньому середовищі та сім'ї. Викладено сутність первинної, вторинної та третинної профілактики наркозалежності, що забезпечують досягнення позитивного результату при використанні соціальних, педагогічних, медичних та законодавчих заходів [4]. До аналогічних праць можна віднести наукові та науково-методичні праці та навчальні посібники В. Байкової, С. Белогурова, А. Гаранського «Наркоманія: методичні рекомендації з подолання наркозалежності» [1], у науково-популярному контексті висвітлено проблему наркоманії у роботі російського історика-гуманіста Є. Ройзмана «Місто без наркотиків» [13], книгах під редакцією Ю. Тарути «Наркоманія: тонкощі, хитрощі, секрети» [11], та Ю. Пакіна «Наркоманія та алкоголізм: проблеми та нові можливості лікування» [12].

У наукових статтях і науково-методичних працях Н. Максимової Л. Потапової, Л. Середи, висвітлено сучасні проблеми зловживання наркотичними та психоактивними речовинами серед дітей та підлітків. Особливу увагу приділено мотиваційним чинникам, що сприяють початку наркотизації: медичним, психологічним, біологічним, педагогічним, соціальним, правовим. Розглянуто типи психоактивних речовин, що вживаються в Україні, наведено їх класифікацію. Висвітлено питання щодо психологічної діагностики наявності особистої схильності до наркоманії у неповнолітніх та ступеня її сформованості. Обговорено особливості надання невідкладної допомоги (догоспітальної та госпітальної) у випадку передозування наркотичними та психоактивними речовинами.

Шляхи профілактики ВІЛ/СНІДу, наркоманії та токсикоманії серед дітей та підлітків визначено Б. Віленчик, Л. Потаповою, В. Сорочинською, О. Удаलोвою, Л. Щипіциною, В. Штифураком. Окремі питання профілактики наркозалежності у дітей та молоді за участю сім'ї як чинника, соціального інститута та суб'єкта профілактики висвітлено у працях Н. Суворової, Г. Мисько, В. Долгія, педагогічної профілактики у середовищі школи – роботи А. Гоголевої, Д. Єнікєєвої, Л. Ніколаєвої, Д. Колесова, ціннісні орієнтири у профілактиці негативних явищ і передумови для збереження здоров'я серед дітей і підлітків розкриваються О. Бондаревською, А. Донцовим, В. Караковським, В. Костицьким.

Зазначимо, що в педагогічному плані проблеми формування особистості, яка здатна протидіяти впливу негативних явищ належать превентивній педагогіці, окрім численних кандидатських дисертацій, щодо розробки основ антинаркотичного виховання особистості як основи її позитивної соціалізації Т. Помиткіної, С. Халіпаєвої, О. Селіванової, О. Юрічки; використання здоров'язберігаючих технологій як основи профілактики наркозалежності й обґрунтування ролі фізичної культури і спорту в профілактиці наркоманії і шкідливих звичок серед підлітків і молоді А. Шелкунова, І. Єрохіної та ін. Цілу низку дисертаційних робіт присвячено педагогічній профілактиці наркозалежності, а також різним видам адикцій серед дітей і підлітків, а саме, авторів В. Фролова, І. Шишової, Т. Беркалієва, В. Кузьміна та ін. Наведені наукові праці містять важливу інформацію щодо питань виховання у дітей і молоді ціннісного ставлення до здоров'я, спрямовані на використанні різноманітних форм, методів та засобів формування антинаркотичної установки у педагогічному середовищі та в позаурочній діяльності. Водночас деякі дослідники стверджують, що суто педагогічних засобів виявляється недостатньо для подолання проблеми при звичаяванні підростаючих поколінь до наркотиків, що створює передумови для інтеграції різних галузей педагогіки, зокрема, виділяючи її соціально-педагогічний аспект.

Висновки і пропозиції. Таким чином, майже всі представлені дослідження психолого-педагогічного напрямку з питань профілактики, соціальної адаптації та ресоціалізації наркозалежних одностапно визначають поняття, об'єкт, предмет, принципи, основні категорії, форми, методи і засоби виховної і профілактичної роботи з підростаючими поколіннями. Зазначені наукові і науково-методичні праці містять важливу інформацію з питань антинаркотичного виховання, технологій здоров'язбереження в освітньому та сімейному середовищах. Узагальнення поглядів учених із проаналізованих педагогічних праць дозволяє стверджувати, що найбільш розробленою частиною педагогіки є превентивна педагогіка, де створено, теоретично обґрунтовано та апробовано методичний і технологічний інструментарій щодо профілактики наркозалежності серед дітей і молоді. Однак, педагогічний напрям дещо обминає питання ресоціалізації наркозалежних осіб через вікові обмеження у предметі самої педагогіки, власне, як науки. Це означає, що для соціально-педагогічного дослідження істотне значення мають фундаментальні дослідження інших гуманітарних наук, що вивчають процеси розвитку, соціальної адаптації та соціалізації особистості, що є перспективним напрямом дослідження даної проблеми.

Список літератури:

1. Байкова В. Г. Наркоманія: [метод. рекомендації по преодолению наркозависимости] / Байкова В. Г., Белогуров С. Б., Гаранский А. Н. – М.: Лаборатория Базовых Знаний, 2000. – 383 с.
2. Беспалько В. В. Профілактика опійної наркоманії серед учнів навчальних закладів : [метод. Реком.] / Віктор Вікторович Беспалько. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – 31 с.
3. Гусев И. Ю. Психологические средства коррекции идентичности созависимой личности (на примере жен, имеющих мужей с алкогольными проблемами) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / И. Ю. Гусев. – Красноярск, 2006. – 19 с.
4. Коробкина З. В. «Профилактика наркотической зависимости у детей и молодежи [Текст] : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / З. В. Коробкина, В. А. Попов. – 3-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 192 с.
5. Кривоногова О. В. Психологічні чинники виникнення у підлітків опійної наркоманії та її корекція: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 – «педагогічна та вікова психологія» / О. В. Кривоногова. – Одеса, 2010. – 20 с.
6. Кульчицкий В. Психологические аспекты наркоманов в период ресоциализации до ремиссии: Пилотное исследование / В. Кульчицкий. – Studia psychologica. – 2000. – 42 с.

7. Кутянова И. П. Ресоциализация наркозависимых: социально-психологические аспекты : дис... канд. психол. наук : 19.00.05 / Ирина Петровна Кутянова. – СПб., 2007. – 249 с.
8. Лисенко І. П. Динаміка і корекція патопсихологічних симптомокомплексів у осіб, залежних від алкоголю та наркотиків : дис... доктора псих. наук: 19.00.04 / Ірина Павлівна Лисенко. – К., 2003. – 558 с.
9. Нагорна А. М. Профілактика наркоманії серед підлітків : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. М. Нагорна, В. В. Беспалько. – 2-е вид., доповн. – Кам'янець-Поділ. : Абетка-НОВА, 2003. – 183 с.
10. Нагорна А. М. Наркоманія: адаптація молоді до праці та життя : [монографія] / А. М. Нагорна, В. В. Беспалько. – Кам'янець-Поділ. : Аксиома, 2005. – 383 с.
11. Наркомания : тонкости, хитрости, секреты / [под ред. Ю. В. Татуры]. – М. : Познавательная книга плюс, 2001. – 413 с.
12. Пакин Ю. Наркомания и алкоголизм: проблемы и новые возможности лечения / Ю. Пакин. – К.: Инсат, 2000. – 43 с.
13. Ройзман Е. В. Город без наркотиков: [Текст] / Е. В. Ройзман. – М. : Центрполиграф, 2014. – 234 с.

Чернецкая Ю.И.

Харьковская гуманитарно-педагогическая академия

СТЕПЕНЬ НАУЧНОЇ РОЗРОБОТКИ ПРОБЛЕМИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НАРКОЗАВИСИМОЇ ЛИЦ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧЕСЬКИХ ІССЛЕДОВАНИЯХ

Аннотация

В статье представлен обзор современной научной литературы по проблеме ресоциализации наркозависимых лиц в психолого-педагогическом контексте. Выявлены ведущие направления научных исследований в отрасли психологии, к которым принадлежат: общие вопросы оказания психологической помощи наркозависимым, содержание, формы и методы такой помощи; изучение психологических характеристик лиц с зависимостью, особенностей поведения созависимых членов их семей; особенности психопрофилактической работы; психологическая коррекция, реабилитация и ресоциализация наркозависимых лиц. Педагогические исследования проанализированы по направлению разработки педагогических основ профилактики негативных социальных явлений среди детей и подростков в социальной среде.

Ключевые слова: ресоциализация, профилактика, наркозависимость, реабилитация, созависимость.

Cherneckaia J.I.

Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy

THE DEGREE OF SCIENTIFIC RESEARCH OF THE RESOCIALIZATION OF DRUG ADDICTS IN PSYCHOLOGICAL AND EDUCATIONAL RESEARCH

Summary

The article provides an overview of current scientific literature on the issue of drug-addictions re-socialization in the psychological-pedagogical context. The leading areas of scientific research in psychology, includes: general psychological assistance to persons, who use drugs, content, forms and methods of such assistance; studying the psychological characteristics of persons with dependence, especially co-dependent behavior of their family members; especially psychological prevention, correction, rehabilitation and resocialization of drug addicts. Pedagogical studies have been analyzed in the direction of the development of pedagogical framework for negative social phenomena among children prevention and adolescents in the social environment.

Keywords: resocialization, prevention, addiction, rehabilitation, codependency.